

УДК 343.9

Я.Г. СМІЛЯНСЬКИЙ, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

Ключові слова: особлива жорстокість, склад злочину, обстановка вчинення, умисне вбивство

При виявленні злочину насамперед стикаються з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди відбувається у певній об'єктивній обстановці. Поряд із способом вчинення злочину, об'єктивна сторона характеризується місцем, часом, обстановкою і засобами вчинення злочину.

Необхідно враховувати, що особлива жорстокість, як кваліфікуюча ознака умисного вбивства, органічно поєднує у собі характеристику як самого способу вчинення злочинного діяння, так й особистості винної особи, яка застосовує такий спосіб позбавлення життя іншої особи. Саме тому, такі ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як місце, час, обстановка і засоби вчинення злочину мають безпосереднє значення для констатації вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю.

Під особливою жорстокістю, як кваліфікуючою ознакою умисного вбивства, слід розуміти такий спосіб вчинення злочину, що полягає в умисному застосуванні психічного та/або фізичного насильства (шляхом дії або через бездіяльність) безпосередньо перед, підчас або після вчинення злочину, неов'язкового (надмірного) для настання передбаченого відповідною нормою кримінального закону злочинного наслідку, спрямованому на завдання потерпілому (іншій особі) особливих фізичних мучень та/або психічних страждань [1, с.595].

Таким чином, умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, завжди пов'язане із

застосуванням насильства (психічного та/або фізичного), яке може мати місце безпосередньо перед, підчас або після вчинення злочину. В свою чергу, характер такого насильства, засоби, що використовуються винною особою для його завдання, місце, час, і обстановка вчинення злочину можуть свідчити про спрямованість умислу винної особи на завдання потерпілому (іншій особі) особливих фізичних мучень та/або психічних страждань.

Проблеми кримінальної відповідальності за умисне вбивство та окремі його види у своїх працях досліджували багато вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, Ю.М. Антонян, В.О. Глушков, А.П. Закалюк, В.О. Навроцький та ін. Однак серед вчених існує чимало суперечностей щодо змісту кваліфікуючих ознак вбивства, зокрема, вчинення його з особливою жорстокістю.

Типовими шляхами реалізації насильницького способу вчинення злочину (виконання злочинного насильницького діяння), у тому числі вбивства з особливою жорстокістю, є: тілесні ушкодження, побої, мучення (заподіяння мук), мордування, тортури, знущання, глум, а також різного роду погрози, примус, образа, залякування, наклеп тощо [2].

Говорячи про об'єктивну сторону умисного вбивства з особливою жорстокістю, необхідно враховувати, що не тільки спосіб, але й обстановка його вчинення можуть характеризувати вбивство, як вчинене з особливою жорстокістю. Вчинюючи умисне вбивство з особливою жорстокістю, винний може використовувати об'єктивно існуючу обстановку, а також умисне створювати її.

Метою даної статті є аналіз обстановки вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю. Її новизна полягає у встановлених особливостях обстановки вчинення злочину, як ознак об'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю. Розглянуто типові випадки, коли злочинець може використовувати об'єктивно існуючу обстановку, а також умисно створювати її.

Згідно п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. «Про судову

практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань.

Як свідчить практика, найбільш часто умисні вбивства за цією ознакою вчиняються на ґрунті сімейно-побутових скандалів у присутності дітей. Такого роду діяння вчиняються тоді, коли присутні близькі потерпілому особи не мають можливості якимось чином перешкодити винному вчиняти злочин, або їх намагання перешкодити йому або надати допомогу потерпілому зводяться ним нанівець. У даному випадку про особливу жорстокість свідчить характер дій винного, що виражається в порушенні над почуттями близьких потерпілому осіб, а також в виключній безжалісності та відчутті повної перевази над іншими людьми.

У подібних ситуаціях особливі психічні страждання можуть заподіюватися не тільки близьким потерпілому особам, але й самій жертві, наприклад, при вбивстві матері на очах у її малолітніх дітей.

На наш погляд, категорично не можливо погодитися з ученими, що стверджують, що вбивство, вчинене в присутності близьких потерпілому осіб, не можна вважати вчиненим з особливою жорстокістю. Так, наприклад, А.І. Стрельников аргументує таку позицію тим, що «вбивство – це позбавлення життя іншої людини, саме їй і заподіюється смерть, а перед її настанням – фізичні і душевні страждання. Їхнє заподіяння іншим особам не охоплюється поняттям вбивства, страждання третіх осіб інші, чим у потерпілого. Треті особи відчувають не страх, як реакцію самозбереження, сигнал про небезпеку собі, а жах втрати близької людини, почуття жалю, краху любові. Вони будуть присутні ще довго після смерті потерпілого. От чому виникаючи в третіх осіб при вбивстві близької людини почуття, що стосуються тільки їх, перебувають за межами складу вбивства і

не можуть впливати на кваліфікацію злочину, вчиненого винним» [3, с.76]. Зазначення на те, що страждання близьких осіб, що є присутніми при вбивстві потерпілого, перебувають за межами цього складу злочину, на наш погляд, є недоречним і помилковим аргументом.

Деякі вчені також указують, що особлива жорстокість буде відсутньою у діях винного, що вчиняє вбивство потерпілого в присутності близьких йому осіб, які не усвідомлюють, що відбувається в силу різних обставин [4, с.99]. Така позиція також бачиться нам не правильною у силу наступного.

Мучення та страждання потерпілого або близьких йому осіб мають значення для кваліфікації умисного вбивства з особливою жорстокістю лише з позиції усвідомлення можливості їхнього заподіяння винною особою. Який їхній характер, як довго вони будуть мати місце після вчинення злочину і чи наступили вони фактично, чи усвідомлювалося потерпілим що відбувається – ніякого значення не має. Тобто, для кваліфікації зазначеного діяння вирішальне значення має не наявність факту об'єктивного існування особливих мучень та страждань потерпілого або його близьких, а встановлення суб'єктивного зв'язку між вбивством потерпілого й особливими мученнями та стражданнями. Як вірно зазначив А.В. Наумов, поняття «особлива жорстокість» не обмежується тільки об'єктивним вираженням злочину, його способом, але одночасно служить характеристикою особистості винного, таких його якостей, як нещадність, безжалісність, безсердечність, що проявилися у вчиненому злочині [5, с.107]. Саме такі особистісні характеристики винного і виявляються при вчиненні ним умисного вбивства в присутності близьких потерпілому осіб.

Крім того, специфіка змісту особливих психічних страждань близьких потерпілого, при його вбивстві, полягає в тому, що ці особи, поряд із тяжкими переживаннями факту смерті потерпілого, додатково переживають ще і процес її заподіяння. Вони спочатку переживають жах смерті, яка загрожує

близькій їй особі, потім окремі елементи механізму позбавлення її життя і тільки після цього – сам факт її смерті. При цьому тяжкість їх страждань посилюється переживаннями своєї неспроможності захистити життя потерпілого [6, с.91; 7, с.116–118].

Як вже зазначалося, винна особа поряд з використанням об'єктивно існуючої обстановки вчинення злочину, може й умисно створювати її. У цьому сенсі, на наш погляд, є правильною позиція вчених, які вважають, що особлива жорстокість знаходить свій прояв при умисному вбивстві по відношенню до близьких потерпілого не лише у випадку їх безпосередньої присутності при вбивстві, але й у випадках, коли винний, із метою спричинити особливі психічні страждання, безпосередньо перед або під час вбивства попереджає про свої злочинні наміри близьку потерпілому особу, яка відсутня на місці вчинення злочину.

Як слушно зазначає В.М. Мамчур, у таких випадках має місце особлива жорстокість, оскільки об'єктивною властивістю таких дій є спричинення додаткових, окрім переживання факту смерті потерпілого, гострих психічних страждань близьким потерпілого, а із суб'єктивної сторони – винний має умисел на спричинення такого роду страждань близьким потерпілого. Факт відсутності близького потерпілого під час вбивства на місці вчинення злочину не повинен мати вирішальне значення для інкримінування винному вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю хоча б тому, що з незалежних від винного причин не завжди виникає ситуація, коли і потерпілий, і його близький знаходяться разом в момент учинення вбивства. А інколи винний, побоюючись опору зі сторони близького потерпілого, уникає зустрічі з ним. До того ж не виключається і можливість свідомого використання винним відсутності на місці вчинення вбивства близького потерпілого з тим, щоб спричинити йому додаткові психічні страждання, що полягають у переживанні гострого почуття свого безсилля допомогти близькій особі [6, с.92].

Як зазначалося вище, обстановка вчинення умисного вбивства може свідчити про його вчинення з особливою жорстокістю, якщо мав місце глум над трупом потерпілого.

Згідно з п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи», умисне вбивство визнається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно було поєднане із глузом над трупом.

Російська судова практика навпаки вказує, що глум над трупом само по собі не може розцінюватися як обставина, що свідчить про вчинення вбивства з особливою жорстокістю [8]. Цю позицію повністю або частково поділяють й російські вчені. Так, А.І. Стрельников стверджує, що вбивство є закінченим з моменту настання смерті. Наступні дії, спрямовані на труп, не заподіюють шкоди життя, тому що воно відсутнє [3, с.76]. На думку П.Ю. Константинова, знущання над трупом або його розчленування не може свідчити про вбивство з особливою жорстокістю, тому що труп не може переживати ніяких мучень, як би не засуджувалося саме знущання. Після вчинення вбивства суспільні відносини з охорони життя людини припиняються і настають нові відносини, наприклад з охорони суспільної моральності [4, с.96]. С.В. Бородин вважає, що для визнання вбивства вчиненим з особливою жорстокістю, що мала прояв в знущанні над трупом або в розчленуванні трупа, повинне бути встановлено, що винний, здійснюючи такі дії, не усвідомлював, що убивство вже вчинене [9, с.114–115].

На нашу думку, принципово вірною є позиція вчених [10, с.36], на думку яких спотворювання трупа, його розчленування й інші подібні дії можуть бути основою для кваліфікації вчиненого як вбивства з особливою жорстокістю тоді, коли це було здійснено з метою знущання над трупом, що свідчить про умисний прояв особливої жорстокості.

Аргументи про те, що знущання над трупом не свідчить про вбивство з особливою жорстокістю тому що вбивство є закінченим

з моменту настання смерті і наступні дії, спрямовані на труп, не заподіюють шкоди життя, а суспільні відносини з охорони життя людини припиняються, на наш погляд, не є переконливими в зв'язку з наступним. Умислом винного в цьому випадку охоплюється не тільки саме позбавлення життя людини, але і дії по спотворюванню, розчленуванню трупа потерпілого. Тому об'єктивна сторона цього складу злочину містить у собі виконання зазначених дій. У даному випадку, саме в зв'язку з виконанням дій винного по знущанню над трупом пов'язана кваліфікація діяння як кваліфікованого виду вбивства (з особливою жорстокістю), а не як простого вбивства (ч.1 ст.155 КК України).

Як зазначалося вище, глум є найбільш гострою (тяжкою) формою знущання, що характеризується виключним цинізмом вчинюваних дій, спрямованих на приниження честі та гідності потерпілого. У випадку, коли має місце глум над трупом потерпілого, виключно цинічні дії винного спрямовані на приниження почуттів інших осіб. Це може бути й цілеспрямоване «послання» близьким потерпілого. Усвідомлюючи, що близькі потерпілого в будь-якому випадку побачать (дізнаються) результати його злодіянь, винний свідомо глумиться над трупом, бажаючи завдати останнім особливих психічних страждань (глумиться над трупом викраденої та вбитої дитини з метою помсти батькам тощо).

Глум над трупом може свідчити й про відповідне ставлення винного до людського життя та почуттів інших людей взагалі, характеризуючи суб'єктивні властивості особистості винного. Не бажаючи завдати близьким потерпілого чи іншим особам особливих психічних страждань, винний може глумитися над трупом, з метою реалізації особистих мотивів. Так, наприклад, винний, розуміючи, що у силу фізичного розвитку не зможе фізично помститися потерпілому за спричинену образу, вбиває його та знівечує труп та частково розтинає його. Крім того, вбивство потерпілого з метою знущання над його трупом може прямо свідчити про наяв-

ність некрофільії у винного.

Відносно того, що винний, вчиняючи такі дії, повинен не усвідомлювати, що вбивство вже вчинене, на наш погляд, у даному випадку має місце не знущання над трупом, а продовження реалізації винним жорстокого способу позбавлення життя потерпілого. Продовження заподіювання тілесних ушкоджень потерпілому особливо жорстоким способом, при усвідомленні, що смерть потерпілого вже наступила – свідчить про наявність знущання над трупом, прояви виняткової безжалісності, безсердечності, цинічності винного.

Слід враховувати, що не можна кваліфікувати умисне вбивство як вчинене з особливою жорстокістю на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього злочину знищила або розчленувала труп [11].

Зазначене вище не вичерпує обставин, за наявності яких обстановка вчинення умисного вбивства вказує на вчинення його особливо жорстоким способом.

На наш погляд, про вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю може свідчити й вчинення його щодо потерпілого, який знаходиться у безпорадному стані (через малолітній чи престарілий вік, хворобу, стан сп'яніння тощо). Відповідно до чинного КК України безпорадний стан потерпілого віднесений до обставин, що обтяжують покарання (ч.1 п.6 ст.67). Однак, як слушно зазначає М.П. Короленко, безперечно, не є логічним факт невизнання кваліфікуючими обставинами ч.2 ст.115 КК такої особливої жорстокості в діях винного, коли він спричиняє особливі страждання самому потерпілому (дитині, престарілому, хворому), якого позбавляє життя, а той, усвідомлюючи факт позбавлення його життя, через фізичні властивості не зміг чинити опір [12, с.74–76].

Вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю, на наш погляд, може мати місце у випадках, коли винний, усвідомлюючи, що завдає потерпілим особливі психічні страждання, вчиняє вбивство декількох осіб – одного за одним. У таких випадках потерпілі

переживають особливі психічні страждання, пов'язані з спостереженням процесу позбавлення життя іншої людини (людей) та фактом її смерті та з неспроможністю захистити своє життя та життя інших людей, жахом неминучості своєї смерті та безсиллям щось змінити.

Також, на наш погляд, про вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю може свідчити вчинення його багаточисленною групою осіб. Чим більша кількість осіб фігурує у вчиненні умисного вбивства, тим воно жорстокіше і спричиняє жертві злочину особливий жах, страждання навіть від безвихідності її стану [12, с.132–133]. Чітке встановлення кількості осіб у даному випадку, з нашої точки зору, є неможливим та повинне відбиватися з урахуванням всіх обставин справи у кожному окремому випадку. Однак, коли, наприклад, умисне вбивство вчиняється групою від 3–4 осіб, всі з яких є співвиконавцями, шляхом нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, є всі підстави вважати вчинення даного злочину з особливою жорстокістю.

Таким чином, дослідження об'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю показало, що при вчиненні даного злочину винний може використовувати об'єктивно існуючу обстановку або свідомо створювати відповідну обстановку вчинення злочину. Обстановка вчинення умисного вбивства може свідчити про його вчинення з особливою жорстокістю, якщо мали місце наступні обставини: 1) злочин був вчинений у присутності близьких потерпілому осіб або близькі особи були умисно повідомлені винним про свій намір; 2) мав місце глум над трупом потерпілого; 3) злочин був вчинений відносно особи, яка перебувала у безпорадному стані; 4) при вчиненні вбивства декількох осіб – одного за одним; 5) злочин був вчинений багаточисленною групою осіб, які є співвиконавцями тощо. Встановлені особливості обстановки вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю, на наш погляд, дозволять уникнути помилок при кваліфікації даного злочину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смілянський Я. Г. Особлива жорстокість як кваліфікуюча ознака умисного вбивства / Я. Г. Смілянський // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 591–596 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09cjpgouv.pdf>.
2. Ігнатов О. М. Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність / О. М. Ігнатов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 144–151 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10iomptc.pdf>.
3. Стрельников А. И. Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание ч. 2 ст. 105 Уголовного кодекса Российской Федерации: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Стрельников Анатолий Иванович. – М., 1997. – 183 с.
4. Константинов П. Ю. Влияние жестокости преступного поведения на квалификацию убийства): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Константинов Павел Юрьевич. – СПб, 2000. – 185 с.
5. Наумов А. В. Мотивы убийств : учеб. пособие / А. В. Наумов ; под ред. Н. А. Огурцова. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1969. – 135 с.
6. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Мамчур Віталій Миколайович. – К., 2002. – 207 с.
7. Питерцев С. К. Уголовно-правовое значение присутствия близких потерпевшего при убийстве / С. К. Питерцев // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – Л., 1975. – С. 116–118.
8. Постановление ПВС РФ «О судебной практике по делам об убийстве» : от 27.01.1999 г. // Бюллетень Верховного Суда РФ. – 1999. – № 3.
9. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – М. : Юрист, 1999. – 356 с.

10. Сташис В. В. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. – Х. : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1987. – 216 с.

11. Постановка ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» : від 07.02.2003 р., № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002700-03>.

12. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Короленко Микола Павлович. – Одеса, 2002. – 189 с.

Смілянський Я. Г. Обстановка вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю / Я. Г. Смілянський // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 833–838 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10cjpgvog.pdf>

Розглядаються особливості обстановки вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю. Розглянуто випадки коли злочинець може використовувати об'єктивно існуючу обстановку, а також умисно створювати її.

Смилянский Я.Г. Обстановка совершения умышленного убийства с особой жестокостью

Рассматриваются особенности обстановки совершения преступления, как признака объективной стороны умышленного убийства с особой жестокостью. Рассмотрены случаи использования преступником объективно существующей обстановки, а также ее умышленного создания.

Smilyanskiy Ya.G. Situation of intentional murdering with the Special Cruelty

The features of situation of perpetration of crime are examined, as a sign of objective side of intentional murder with the special cruelty. The cases of the use of objectively existent situation a criminal are considered, and also its intentional creation.